

## ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ ТА МІЖНАРОДНА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВПЛИВУ

**Столярський О.В.,**  
к.ю.н., доцент, доцент кафедри міжнародного права  
Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті аналізуються основні доктринальні підходи щодо розуміння військових злочинів у міжнародному праві. В цьому контексті також досліджуються проблеми становлення та розвитку доктрини міжнародної кримінальної відповідальності. Здійснюється спроба встановлення взаємовпливу військових злочинів та міжнародної кримінальної відповідальності.

**Ключові слова:** військові злочини, доктрина, міжнародна кримінальна відповідальність, індивід, міжнародний військовий трибунал.

Столярский О.В. / ВОЕННЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И МЕЖДУНАРОДНАЯ УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ: ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ / Львовский национальный университет им. И. Франко, Украина

В статье анализируются основные доктринальные подходы к пониманию военных преступлений в международном праве. В этом контексте также исследуются проблемы становления и развития доктрины международной уголовной ответственности. Осуществляется попытка установить взаимовлияние военных преступлений и международной уголовной ответственности.

**Ключевые слова:** военные преступления, доктрина, международная уголовная ответственность, индивид, международный военный трибунал.

Stolyarskiy O.V. / WAR CRIMES AND INTERNATIONAL CRIMINAL RESPONSIBILITY: PROBLEMS OF INTERACTION / Lviv national University named after I. Franko, Ukraine

The article analyzes the basic doctrinal approaches to understanding war crimes in international law. In this context, it also examines the problems of formation and development of the doctrine of international criminal responsibility. An attempt is made to establish the influence of war crimes by the international criminal responsibility. In the formation of the doctrine of international criminal responsibility focused on the personal responsibility of persons guilty of war crimes. However, it should be emphasized that an important attempt to improve the international system of responsibility for violation of the law of war were made after the end of the First world war. However, if there is no indication on the possibility of establishing an international military Tribunal, it is explained and clear: everything described pre-judgments and conclusions were made in the late XIX century, when the development of international criminal responsibility of individuals were only at the initial stage of scientific studies that relied only on some international acts. International lawyers sought to justify the need for further humanization of the sphere of armed struggle, but to confirm their findings, they could use a very small number of international legal instruments. Such as the St. Petersburg Declaration on the abolition of the use of explosive and incendiary bullets (1868); Geneva Convention for the amelioration of the condition of the wounded and sick in armed (1864), which was extended and expanded in 1906; The Hague Declaration on the use of projectiles with the sole purpose to spread poisonous gases and on the use of bullets, easily expandable or plushevaya (1899); the Hague Convention on laws and customs of war (1907). The peculiarity is that neither international law, nor to the scientific doctrine of that period failed to act on the awareness of the need for a total ban of international crimes, and the most dangerous of them – aggressive war. They could not take the position that international criminal responsibility for committing military offences should be assigned to specific organizers and performers. Accordingly, and was the emergence and development of international law in the field of international criminal responsibility and in the field of war crimes.

**Key words:** war crimes, doctrine, international criminal responsibility, individual, international military Tribunal.

У своєму трактаті «Про право війни і миру» Гроцій писав: «згідно з тим, що нами взагалі з'ясовано, призвідники війни зобов'язані до відшкодування за скоєне їхніми силами або за їхньою порадою. Вони відповідальні за те, чим зазвичай супроводжується війна, а також за всі звичайні дії, оскільки вони вчинені за їхнім наказом або мали або не мали перешкод з їхнього боку, коли для цього була можливість. І полководці відповідальні за все вчинене під їхньою командою; відповідальні і всі воїни, які брали участь в якій-небудь спільній дії, наприклад, у спаленні міста» [1, с. 689].

Це означає, що у становленні доктрини міжнародної кримінальної відповідальності основна увага приділялася персональній відповідальності осіб, винних у скоєнні військових злочинів.

На підтвердження цього, болгарський юрист С. Кутіков пише: «Під впливом правових уявлень свого часу він взагалі не задавав собі питання – чи не є можливим поставити питання про міжнародно-правову відповідальність конкретного виконавця правопорушення. Г. Гроцій ставив собі єдине завдання: визначити в окремих конкретних випадках, які необхідні передумови для виникнення міжнародно-правової відповідальності держави або суспільства... Г. Гроцій задає більш ніж на два століття вперед той напрямок, в якому доктрина розглядатиме проблему міжнародно-правової відповідальності» [2, с. 4–5].

В іншому місці трактату Гроцій пише: «Якщо ж який-небудь воїн або хто-небудь інший навіть у справедливій

війні підпалить ворожі будівлі, спустошить поля і такого роду діями завдасть збитків не за наказом і коли це спричинене не потребою і без жодної для цього причини, то відповідна особа зобов'язана відшкодувати збитки» [1, с. 759].

Усі ці положення свідчать про те, що Г. Гроцій дуже чітко визначав злочинні дії, вчинені під час війни як індивідами, так і групою осіб, і вважав, що вони повинні нести персональну відповідальність. Однак він вважав, що це має бути цивільна, а не кримінально-правова відповідальність. Цей висновок, зумовлений епохою, не применшує прогресивного значення ідеї Г. Гроція: за вчинення злочинів під час війни конкретні виконавці цих злочинів повинні нести індивідуальну відповідальність.

Однак, слід наголосити, що важливі спроби удосконалення міжнародної системи відповідальності за порушення права війни були зроблені вже після закінчення Першої світової війни.

Так, 11 листопада 1918 року була утворена Союзницька комісія для встановлення відповідальності «військових злочинців» (цей термін був використаний вперше). Як наслідок цього, у Версальському мирному договорі пропонувалося притягнути до відповідальності кайзера Вільгельма II та інших обвинувачених у військових злочинах громадян Німеччини, а також створити міжнародний суд і національні суди для процесів над військовими злочинцями всіх видів. Однак, ці пропозиції не були втілені в життя: кайзер врятувався втечею до Голландії, яка відмо-

вилася його видати, а окремі із військових злочинців, яких намагалися притягнути до відповідальності, були виправдані або отримали чисто символічне покарання [3, с. 31].

Проте, слід зазначити, що дослідженню питань відповідальності держав та індивідів за порушення законів та звичаїв війни велику увагу почали приділяти юристи-міжнародники в кінці XIX – початку XX століття.

Так, професор Петербурзького університету Н. М. Коркунов у статті «Досвід конструкції міжнародного кримінального права» (1889 р.) одним із перших зробив спробу вивчити ці питання. У курсі лекцій він писав: «...кримінальне міжнародне право..., міжнародна участь поранених і хворих воїнів і подібних питань має живе практичне значення саме як питання права» [4, с. 6].

Прогресивними для свого часу було багато ідей професора Московського університету Л. О. Камаровського. Особливу увагу, на нашу думку, заслуговує така теза, глибоко гуманна за своїм змістом: «Міжнародне право розпросторюється і на окремих осіб. Людина як така повинна користуватися міжнародною охороною». Проте, віддаючи данину своєму часу, Л. О. Камаровський визначає війну як «зовнішній спосіб охорони міжнародного права». Війна, на його думку, є ставлення держави до держави, а не людини до людини зокрема. Приватні особи як такі не вороги між собою. Вони вороги лише остільки, оскільки діють як воїни. Війна, на переконання Л. О. Камаровського, ведеться проти ворожої держави і її військових сил, а не проти мирного населення та його майна. Характеризуючи право війни, він описує заборонені засоби війни [5, с. 3–4].

Великий інтерес становить також висловлювання іншого відомого юриста П. Є. Казанського, що стосується необхідності узгодження внутрішньодержавного права з нормами міжнародного права і безумовного виконання цих положень. «Міжнародне право, – пише він, – має бути виконане; узгоджене чи не узгоджене, з ним внутрішнє право країни з міжнародно-правової точки зору байдуже» [6, с. 264]. Звідси, на нашу думку, можна зробити висновок про те, що П. Є. Казанський вважав, що за міжнародне правопорушення має наставати відповідальність і тоді, коли у внутрішньодержавному праві немає вказівки на заборону і караність такого діяння. В цьому разі відповідальність настає за нормами міжнародного права.

Значний внесок у розроблення питань відповідальності взагалі та міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб зокрема вніс вчений М. М. Капустін. Відносячи до об'єкта, що охороняється міжнародним правом, справедливості у міжнародних відносинах як спонукальну причину посягань на цей об'єкт він називає «думку про панування над іншими, про національну винятковість» [7, с. 53–54].

Оскільки війну у міжнародному праві того періоду визначали як допустимий засіб вирішення міжнародних спорів, М. М. Капустін велику увагу приділяв розгляду права війни. До звичаїв взаємної поваги між воюючими і моральних початків людинолюбства він відносить перемир'я після битви для поховання вбитих і надання допомоги пораненим; пощаду беззбройним, жінкам і дітям; збереження за змогою пам'ятної релігії та мистецтва; полонені як особи, що виконували свій обов'язок, користуються повагою й перебувають на утриманні; особливу роботу надають і пораненим; предмети, які за призначенням сприяють розвитку науки і мистецтва, мають користуватися пощадою.

Визначаючи протиправність військової здобичі, М. М. Капустін пише: «Військова здобич позбавлена юридичної підстави і тотожна пограбуванню». Складно переоцінити, розглядаючи цю проблему з точки зору наших днів, висновок М. М. Капустіна про наявність міжнародної кримінальної відповідальності індивідів за міжнародні злочини, хоча він і додавав, що «однаковість покарання за них на той момент (до 1873 р.) ще юридично не вироблена» [7, с. 75–76].

Загальну тенденцію у науці міжнародного права, одним із напрямків якої стало прагнення і формулювання протиправних дій, що спричиняють настання відповідальності, висловив професор Брюссельського університету А. Рів'є: «...стороннє насильство не є війна, а міжнародний злочин, якщо за це не передбачено міжнародним правом примусовий захід» [8, с. 245]. Розглядаючи дозволені і недозволені засоби завдання шкоди ворогові, А. Рів'є як критерій протиправності таких засобів визначає, що «всяка шкода, спрямована на військове ослаблення ворожої держави, не може бути виправдана». Близьку до цієї позиції займає і Й. Блюнчлі [9, с. 38–39].

Отже, обидва автори у своїх працях спробували сформулювати й обґрунтувати неприпустимість війни, злочинність порушення законів і звичаїв війни. Обігнав їх у своїх розмірковуваннях професор Берлінського університету Ф. Ліст. Визначаючи війну як міжнародно-правові відносини, як крайній засіб вирішення міжнародних суперечок, він зауважує, що «суб'єктами війни» можуть бути лише суверенні держави, але суб'єктом делікту проти міжнародного права, тобто міжнародного злочину, він називає «окрему особу». Ф. Ліст розглядає заборонені засоби війни, за використання яких може наставати відповідальність і для окремих осіб. До таких засобів він відносить вживання отрути або отруєної зброї; віроломне вбивство або поранення осіб, які належать до населення або війська ворога; вбивство або поранення ворога, який, поклавши зброю або не маючи засобів захисту, безумовно здається (полон є тільки арештом зі збереженням життя, здоров'я і майна військовополонених); оголошення, що нікому не буде пощади; застосування зброї, снарядів або речовин, які можуть заподіяти зайві страждання; руйнування або захоплення ворожої власності, крім випадків, де це настійно зумовлено військовою необхідністю [10, с. 193].

Професор Берлінського університету А. Гефтер у роботі «Європейське міжнародне право» спеціальний розділ присвятив праву війни. Він писав: «Вимоги людяності не допускають використання таких руйнівних засобів, які разом і механічно винищують велику кількість народу, зводячи людину до положення бездумної речі» [11, с. 239–240]. Порушенням міжнародного права А. Гефтер називає усяке дійсне і безумовне заперечення прав людей і народів. Таке порушення є образою для всіх держав, що підлягають однаковим моральним законам, і спричиняє загальні умови до їхнього придушення. У визначенні А. Гефтера міститься, на наш погляд, вказівка на об'єкт посягання міжнародного злочину – «права людей і народів, закони моральності, честь всіх держав»; визначається протиправність таких діянь – «порушення міжнародного права» і йдеться про їхню караність – «спільні зусилля до їхнього придушення». Він також описує заборонені засоби ведення війни, до яких відносить використання отруєної зброї, зброї, що заподіює надмірні страждання або важкі рани (наприклад, розривні кулі). «Всіма засуджується, – пише А. Гефтер, – умирення осіб, які не чинять опір і здатні до опору. Закони війни забороняють безглузде, що не викликане військовою необхідністю, спустошення ворожих територій». Далі А. Гефтер робить дуже важливий висновок про те, що «особи, винні в порушенні законів війни і кримінальних законів, що охороняють особисту і майнову недоторканність, можуть бути засуджені як загальним судом країни, так і польовим судом ворога, тобто йдеться про персональну кримінальну відповідальність за міжнародні злочини [11, с. 240–241].

Ця міжнародна відповідальність могла бути здійснена в двох формах підсудності: національним судом належності винної особи або військовим трибуналом потерпілої держави.

Якщо немає вказівки на можливість створення міжнародного військового трибуналу, то цілком зрозуміло: всі описані попередньо судження і висновки були зроблені

в кінці XIX століття, коли розробка питань міжнародної кримінальної відповідальності індивідів перебувала лише на початковому етапі наукового дослідження, що спиралося тільки на деякі міжнародні акти. Юристи-міжнародники прагнули обґрунтувати необхідність дальшої гуманізації сфери збройної боротьби, але для підтвердження своїх висновків вони могли використовувати дуже незначну кількість міжнародно-правових документів. Таких, наприклад, як Петербурзька декларація про скасування вживання вибухових і запалювальних куль (1868 р.); Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у чинних арміях (1864 р.), яка була розширена і доповнена у 1906 році; Гаазька декларація про неживання снарядів, які мають єдиним призначенням поширювати отруйні гази, і про неживання куль, які легко розгортаються або сплющуються (1899 р.); Гаазькі конвенції про закони і звичаї війни (1907 р.).

Становлення цих актів зводилося до такого: населення і ті, хто воює, залишаються під охороною і дією основ

міжнародного права, оскільки вони виникли на підставі усталених між народами звичаїв, із законів людяності та вимог суспільної свідомості; «мета – це прагнення зупинити потреби війни перед вимогами людинолюбства».

Таким чином, беручи до уваги вищезазначене, можна стверджувати про наявність прямого взаємовпливу військових злочинів і міжнародної кримінальної відповідальності. Особливістю є те, що ні міжнародно-правові акти, ні наукова доктрина того періоду не змогли підіяти на усвідомлення необхідності повної заборони міжнародних злочинів, і передусім найбільш небезпечного з них – агресивної війни. Не змогли вони зайняти позицію, згідно з якою міжнародна кримінальна відповідальність за скоєння військових злочинів мала б бути покладена на конкретних їх організаторів і виконавців. Відповідно до цього і відбувалося становлення та розвиток норм міжнародного права як в сфері міжнародної кримінальної відповідальності так і в сфері протидії військовим злочинам.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Гроций Г. О праве войны и мира / Г. Гроций. – М., 1956. – Кн. 3. – Гл. 1 – П.4. – 689 с.
2. Кутиков В. Наказательна та отговорная на индивида межгосударственная среда / В. Кутиков. – СУЮФ. – Т. 42. – 1946-1947. – 45 с.
3. Марченко А. В. Правовой порядок разграничения процедур экстрадиции и передачи военных преступников международным уголовным трибуналам или Международному уголовному суду / А. В. Марченко // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2008. – № 3 (39). – С. 31–35.
4. Коркунов Н. М. Международное право / Н. М. Коркунов. – М., 1886.
5. Камаровский Л. А. Международное право / Л. А. Камаровский. – М., 1900.
6. Казанский П. Е. Введение в курс международного права / П. Е. Казанский. – Одесса, 1901.
7. Капустин М. Н. Международное право / М. Н. Капустин. – Ярославль, 1873.
8. Ривье А. Учебник международного права / А. Ривье. – М., 1893.
9. Блунчли И. Современное международное право / И. Блунчли. – М., 1876.
10. Лист Ф. Международное право / Ф. Лист. – Юрьев, 1917.
11. Гефтер А. Европейское международное право / А. Гефтер. – Сб-т, 1880.